

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תשע"ד
מספר 1047מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי”

נתן אביעזר

לפי המסורת (יומא כח: עב), האבות והאימהות קיימו את מצוות התורה אף שחיו לפני מתן תורה ולכן היו מחויבים רק בשבע מצוות בני נח. אבל בתורה מופיעים אירועים בחיי האבות שמטילים ספק במסורת זו. לדוגמה, יעקב אבינו נשא שתי אחיות – לאה ורחל, דבר שנאסר בתורה איסור מוחלט (“וְאִשָּׁה אֶל-אָחִתָּהּ לֹא תִקַּח לְצֶרֶר לְגִלּוֹת עֲרֻנָתָהּ עִלְיָהּ בְּחַיֶּיהָ”, ויק' יח: יח). ליישוב התנהגות זו של יעקב עם העיקרון שיעקב קיים את התורה ניתנו כמה תשובות, לאו דווקא משכנעות, כגון שיעקב קיים את מצוות התורה רק בארץ ישראל אבל לא בחוץ לארץ.¹ כאן נדון בדוגמה אחרת הנוגעת לדיני ירושה. כתוב בספר דברים (כא: טו-יז):

כִּי-תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאֶחָת אֲהוּבָה וְהָאֶחָת שְׂנוּאָה וְיִלְדוּ-לוֹ בָּנִים הָאֲהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכֹר לְשְׂנוּאָה וְהָיָה בְיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת-בְּנָיו אֶת אֲשֶׁר-יְהִיָּה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת-בֶּן-הָאֲהוּבָה עַל-פְּנֵי בֶן-הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר כִּי אֶת-הַבְּכֹר בֶּן-הַשְּׂנוּאָה יַפִּיר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם כָּל אֲשֶׁר-יִמְצָא לוֹ כִּי-הוּא רְאִשִׁית אֲנֹלוֹ מִשְׁפָּט הַבְּכֹרָה

אלא שבדיוק מה שאסרה התורה עשה יעקב: היו לו שתי נשים – אחת אהובה – רחל (“וַיִּאָּהֵב יַעֲקֹב אֶת-רָחֵל”, בר' כט: יח), ואחת שנואה – לאה (“וַיִּרְאֵהָ כִּי-שְׂנוּאָה לָאָהּ”, שם: לא). ומה עשה יעקב ביום הנחילו את בניו? ביכר את בן האהובה (יוסף) על-פני בן השנואה הבכור (ראובן), ככתוב:

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-יוֹסֵף...שְׁנַיִם בְּנֵיךְ הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-בְּאֵי אֶלְיָךְ מִצְרַיִמָּה לִי-הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאבֹן וְשְׁמַעוֹן יְהִיוּ-לִי (מח: ה).

גם להתנהגות זו של יעקב ניתנו כמה תשובות, וגם הן לא משכנעות, כגון שיעקב קבע שאפרים ומנשה ייקראו בתואר כבוד “שבטים” אבל הם לא קיבלו ירושה נוספת.² אולם כתוב במפורש בתורה “וַאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שְׁכֵם אֶחָד עַל-אֶחֶיךָ” (שם: כב).

כאן אבקש להציע הסבר בהתאם לפשטות המילים. אחרי שיעקב קבע שיוסף יקבל פי שניים בירושה (“וַאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שְׁכֵם אֶחָד עַל-אֶחֶיךָ”), הוא מוסיף: “אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֲמֹרִי בְּחַרְבֵי וּבְקִשְׁתִּי”. מה כוונת קביעה מוזרה זו, שבה יעקב מכריז שאת הקרקע שהוא מוריש לבני יוסף לקח מיד האמורי בחרבו ובקשתו? איזו משמעות יש לקביעה זו?

הפרשנים ראו קושי במילים אלו של יעקב ונתנו הסברים שונים. לדוגמה, רש"י מפרש: “בחרבי ובקשתי היא חכמתו ותפילתו”. אולם אפשר להבין את המילים של יעקב בדרך אחרת: יעקב הבין שאינו מתנהג כראוי בנתינה

* פרופ' נתן אביעזר הוא פרופסור לפיזיקה באוניברסיטה ומחבר הספרים “בראשית ברא” ו”אמונה בעידן המדע”.

¹ הרב אליהו מזרחי לפרשת תולדות.

² רמב"ן לבראשית מח: ו.

ליוסף פי שניים מן הירושה וניסה להצדיק את מעשיו. הוא חילק לבניו כראוי את אדמת ארץ ישראל שהאבות קיבלו מהקב"ה לחלק לילדיהם. אבל מהקרקע שלו "הפרטית", שכבש "מִיַּד הָאֲמֹרִי בְּחָרְבֵי וּבְקִשְׁתָּי", מותר ליעקב לחלק כרצונו. ובוזה הוא מצדיק את מעשיו.

עוד נושא בהתנהגותו של יעקב דורש הסבר. כאשר יעקב מברך את בני יוסף (אפרים ומנשה), הוא שם את יד ימינו על אפרים. יוסף מעיר לו שהיות שמנשה הוא הבכור, צריך לשים את יד ימינו על מנשה. עונה יעקב: "יְדַעְתִּי בְּנֵי יִדְעָתִי גַם-הוּא יִהְיֶה-לְעָם וְגַם-הוּא יִגְדֹל וְאוֹלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדֹל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא-הַגּוֹיִם" (מח:יט). בעל "כלי יקר" (רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, שחי במאה ה"ז) מפרש את המילים האלה של יעקב:

אחיו הקטן יגדל ממנו כי הקב"ה בוחר ביותר בקטנים, וכל אדם שיש לו צד קטנות הקב"ה מגביהו. וקרה זה לכל זרע אברהם: ישמעאל בכור לאברהם נפסל ונבחר יצחק, עשו בכור ליצחק נפסל ונבחר יעקב, ראובן בכור ליעקב נפסל ונבחר יוסף, מנשה בכור ליוסף נפסל ונבחר אפרים. רמז זה הלוא דבר הוא והמשכילים יבינו.

את דברי ה"כלי יקר", שמפארים את הבן הצעיר, אפשר להבין כך: בעולם הקדמון היורש העיקרי היה הבכור. הוא קיבל את הרכוש של אביו, את התואר של אביו ואת תפקיד אביו (למשל, הבכור של מלך הוא יורש העצר, שבסופו של דבר מתמנה למלך), ובן הצעיר נשאר בלי כל אלה. לכן בן צעיר עלול לחשוב שאין לו סיכויים בחייו, כי המזל פעל לרעתו כבר מלידתו. כל הזכויות הוענקו לאחיו הבכור. לכן אין טעם להתאמץ להגיע לגדולה, שכן זאת משימה בלתי-אפשרית.

ה"כלי יקר" מדגיש שלא כך המצב. כל אחד מסוגל להגיע לגדלות. הכול תלוי במאמצים, בהשתדלות ובמסירותו של האדם. גם האדם הנולד כאח צעיר ומתחיל את חייו במגבלות לעומת הבכור יכול להגיע לגדולות בזכות מאמץ, עבודה קשה ובנייה עצמאית. כמו שה"כלי יקר" כותב, ספר בראשית רווי דוגמאות של בן צעיר שהשיג יותר מהבן הבכור. כך מוכיח ה"כלי יקר" את המסר החשוב שלפיו כל אחד ואחד יכול להתגבר על המכשולים ולהגיע לגדולות.